

Οντολογικές προϋποθέσεις στην ποίηση του Νίκου Καρούζου

1. Ποίηση, φιλοσοφία και επιστήμη: τρεις τρόποι θεώρησης του Όντος

Οντολογικές προϋποθέσεις ενός ποιητικού έργου. Ερώτημα πρώτο: Μπορούμε ακόμα να μιλάμε για οντολογία; Ερώτημα δεύτερο: Αν ναι, η ποίηση προϋποθέτει ένα οντολογικό θεμέλιο;

Ως προς το πρώτο: Κλάδοι της φιλοσοφίας, όπως η Οντολογία και η Μεταφυσική, θεωρούνται σήμερα από πολλούς κατάλοιπα μιας εποχής κατά την οποία η φιλοσοφία έτρεφε ακόμα αυταπάτες ως προς τα νόμιμα δικαιώματά της. Κατά τους θετικιστές, π.χ., οι φιλοσοφικές προτάσεις στερούνται νοήματος. Οι φιλόσοφοι της γλώσσας, εξάλλου, αρκούνται να ανατέμνουν σχολαστικά τα κείμενα. Οι ακραίοι υποστηρίζουν ότι η γλώσσα δημιουργεί την πραγματικότητα. Οι αποδομητές και οι μεταμοντέρνοι, τέλος, έσπευσαν να κηρύξουν το θάνατο των «μεγάλων αφηγήσεων». Ανάμεσά τους και της φιλοσοφίας.

Όμως, «η πραγματικότητα είναι πάντα εδώ». Και η απορία και το θαυμάζειν μπροστά στο ακατανόητο της ύπαρξης είναι καταστάσεις προνομιακές της ανθρώπινης συνείδησης, τις οποίες δε θα εξοστρακίσει ο οποιοσδήποτε χυδαίος αστικός ευδαιμονισμός. Αποτελούμε «στιγμή» του Όντος. Η συνείδησή μας αναδύθηκε ως ροπή αυτογνωσίας του Όντος. Επιχειρούμε να αποκρυπτογραφήσουμε αυτό που υπάρχει. Με ποια μέσα;

Πρώτα, με τα μέσα της Τέχνης. Οι προφιλοσοφικές κοσμογονίες είναι οντολογίες εκφρασμένες με ποιητική γλώσσα. Οι Ορφικοί, ο Όμηρος, ο Ησίοδος, ο Παρμενίδης, ο Λουκρήτιος, αντιμετώπισαν το οντολογικό ερώτημα και διατύπωσαν οντολογίες με τη γλώσσα της ποίησης:

Χάος ἦν καὶ Νύξ καὶ Ἑρεβός τε μέλαν πρῶτον καὶ τάρταρος εὐρύς·
γῆ δ' οὐδ' ἄηρ οὐδ' Οὐρανός ἦν· Ἑρέβους δ' ἐν ἀπείροισι κόλποις
τίκτει πρῶτιστον ὑπνήμεον Νύξ ἢ μελανόπτερος ὤδν
ἐξ' οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἐβλασταν Ἑρως ὁ ποθεινός
στίλβων νῶτον πτερυγῶν χρυσαίν, εἰκῶς αναμένωκεσι δίναις [...]
Πρότερον δ' οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων, πρὶν Ἑρως ξυνέμειξεν ἅπαντα·
ξυμμειγνύμενων δ' ἐτέρων ἐτέροις γένετ' Οὐρανός, Ὠκεανός τε
καὶ γῆ πάντων τε θεῶν μακάρων γένος ἀφθιτον¹.

Ο Ευτύχης Μπιτσάκης είναι ομότιμος καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Το παρόν κείμενο είναι η εισήγηση του συγγραφέα στο Συμπόσιο για την ποίηση του Καρούζου, που οργάνωσε ο εκδοτικός οίκος Τίναρος.

Οι μυθικές-ποιητικές κοσμογονίες δε μας συγκινούν σήμερα μόνο με την ποιητική τους ομορφιά. Οι κοσμογονικοί μύθοι περιέχουν ορθολογικούς πυρήνες που θα αποτελούσαν συχνά αφετηρία για τις μετέπειτα φιλοσοφικές κοσμολογίες. Κατά τους Ορφικούς, πάντοτε, η φύση είναι απάτωρ και αυτοπάτωρ, ακοινώνητος, «μούνη τελευτής», και εξελίσσεται υπακούοντας σε παγκόσμιους νόμους: «Ουράνιον Νόμον αστροθέτην, σφραγίδα δικαίην πόντου τ' εινάλιου και γης, φύσεως το βέβαιον ακλινές, αστασίαστον, αεί τηρούντα νόμοισιν». Αντίστοιχα, ο χρόνος σχετίζεται με τα φυσικά φαινόμενα, όντας «γαίης βλάστημα και ουρανού ασπερόντος».

Πρώτα, λοιπόν, οι ποιητικές-προφιλοσοφικές κοσμογονίες. Στη συνέχεια, ως η ιστορική-διαλεκτική υπέρβασή τους, οι φιλοσοφικές κοσμολογίες του Θαλή, του Αναξίμανδρου, του Ηράκλειτου και των άλλων Ιώνων. Η φιλοσοφία αναδύθηκε μέσα από το Μύθο, άρνηση και νόμιμη κληρονόμος του. Οι επιστήμες, στη συνέχεια, και αντίθετα με το Εγγελιανό-Αλτουσεριανό σχήμα, αποσπάστηκαν από τη φιλοσοφία αυτοπροσδιοριζόμενες ως η απόπειρα μελέτης του ειδικού. (Αντίθετα με τη θέση του Χέγκελ, το πουλί της Αθηνάς δεν πετάει το σούρουπο — η φιλοσοφία δεν έρχεται στο τέλος μιας μακράς ημέρας. Προαναγγέλλει την Αυγή της έλλογης Οντολογίας και την ανάδυση των επιστημών.)

Ποιητικές Οντολογίες και οντολογική θεμελίωση της ποίησης — τουλάχιστον της μεγάλης ποίησης, μέσα από μια αμφίδρομη ιστορική σχέση. Σήμερα έχουμε τρεις τρόπους προσέγγισης αυτού που υπάρχει. Τον τρόπο της Επιστήμης, τον τρόπο της Φιλοσοφίας και τον τρόπο της Ποίησης. Τρεις διαφορετικοί τρόποι προσέγγισης του ίδιου — σε τελευταία ανάλυση — έσχατου ερωτήματος: Τι είναι αυτό που υπάρχει; Γιατί να υπάρχει το Όν ή τα Όντα, και όχι το Τίποτα; Η Επιστήμη είναι μελέτη του ειδικού. Η Φιλοσοφία, ως Οντολογία, θεώρηση του καθόλου. Η Ποίηση, περισσότερο ανθρώπινη, έχει στο κέντρο του διαλογισμού της το υπαρξιακό ερώτημα. Αλλά η υπαρξιακή αγωνία είναι ήδη οντολογική διερώτηση. Είναι κίνητρο για μία οντολογία του ανθρώπινου είναι, στα πλαίσια μιας καθολικότερης οντολογικής θεμελίωσης. Επιστήμη, Φιλοσοφία και Ποίηση, μέσα από την καταστατική διαφορά τους, είναι τρόποι της ενιαίας ανθρώπινης συνείδησης και συναντιούνται στα οριακά ερωτήματα για την Ύλη, το Χώρο και το Χρόνο, την Αιτιότητα, τη Νόηση και την ανθρώπινη ύπαρξη. Μέσα από διαφορετικούς δρόμους και διατηρώντας τις καταστατικές διαφορές τους, συναντιούνται στο όριο: εκεί όπου οι επιστημονικές έννοιες τείνουν να μεταλλαχθούν σε φιλοσοφικές κατηγορίες και όπου η ποιητική διαίσθηση συχνά προηγείται ή και υπερβαίνει το φιλοσοφικό και τον επιστημονικό λόγο.

Πολλοί υπερτονίζουν ή και απολυτοποιούν τη συναισθηματική-συγκινησιακή λειτουργία της ποίησης. Αλλά υπάρχει καθαρό συναίσθημα; Και υπάρχει καθαρή νοητική λειτουργία απαλλαγμένη από συγκινησιακή φόρτιση; Λέγεται ότι έχουμε τρεις εγκεφάλους. Στην πραγματικότητα, ο εγκέφαλός μας αποτελείται από τρία επάλληλα στρώματα, προϊόντα της φυλογένεσης και της κοινωνικής ζωής, τα οποία διαφοροποιούνται, ασκούν διαφορετικές λειτουργίες, ενώ ταυτόχρονα αλληλοσυνδέονται με έναν τεράστιο αριθμό δικτύων και συνιστούν μια διαφοροποιημένη ολότητα. Ο καθαρός λόγος και το καθαρό συναίσθημα είναι προϊόντα κακής φιλοσοφικής αφαίρεσης. Δεν υπάρχει επιστημονική δημιουργία χωρίς διαίσθηση και συναισθηματική έξαρση, όπως δεν υπάρχει καλλιτεχνική δημιουργία χωρίς έλλογη θεμελίωση και επεξεργασία. «Ανάμεσα στο κενό και στο καθαρό συμβάν»: είναι μια

φράση του Πωλ Βαλερύ. Αλλά το κενό εξοστρακίστηκε από τη σύγχρονη Φυσική, και το καθαρό συμβάν είναι επινόημα αφαιρετικής διαδικασίας.

2. Η οντολογική θεμελίωση της ποίησης του Νίκου Καρούζου

Και η ποίηση του Νίκου Καρούζου;

Ένας άλλος, σημαντικός ποιητής, ο Έκτωρ Κακναβάτος, θέτει το ερώτημα: «Από πού αρδεύεται η ποιητική άρθρωση; Από τη φαινομενολογία ή από την οντολογία; Είναι ή όχι συμβατή η ποίηση με τη φιλοσοφία;» Ο Κακναβάτος παραθέτει στη συνέχεια την άποψη του Πάνου Παράσκειου για την ποίηση του Καρούζου: «Η υπαρξιακή αγωνία του Καρούζου είναι ασφαλώς το ισχυρότερο κίνητρο για την οντολογική του καταβύθιση»². Επίσης, κατά τον Ευγένιο Αρανίτη, η ποίηση του Καρούζου είναι αναζήτηση μιας απάντησης για το μυστήριο της ύπαρξης και της σκοπιμότητας του κόσμου. Τι είναι αυτό που υπάρχει; Γιατί υπάρχει αυτό το θαύμα αφού δε θα διαρκέσει; Και γιατί οφείλουμε να το κατανοήσουμε, αφού θα πεθάνουμε;³

Ορισμένοι ταυτίζουν την Οντολογία με τη Μεταφυσική. Άλλοι τις αντιδιαστέλλουν. Κατά τη μαρξιστική παράδοση, η Μεταφυσική νοείται ως μία στατική αντίληψη της πραγματικότητας. Επίσης ως φιλοσοφική θεώρηση που δέχεται την ύπαρξη ενός Όντος ή μιας πραγματικότητας που υπάρχει εκείθεν της υλικής, ή και είναι δημιουργός της. Ο Νίκος Καρούζος, αν σωστά ερμηνεύω το λόγο του, τη Μεταφυσική την αντιλαμβάνεται με την τελευταία έννοια. Και την απορρίπτει.

Αλλά ας δούμε την άποψη του ίδιου του Καρούζου.

«Ραμφίζω οντολογία», αποφαινεται ποιητικά ο Καρούζος, ο οποίος συχνά αναφέρεται στους μεγάλους οντολογικούς της Αρχαιότητας, τον Ηράκλειτο, τον Παρμενίδη, τον Αναξίμανη, τον Πλάτωνα, καθώς και σε νεώτερους και σύγχρονους. Οντολογία αλλά όχι οποιαδήποτε οντολογία: «Το υλιστικό μου πρόσωπο που ενοχλεί οποιαδήποτε καλαισθητή ποιητίζουσα μούρη»⁴. Υλιστική λοιπόν οντολογία που όμως δεν ξεπερνάει με αισιόδοξες απλοϊκότητες: «Γεννέσαι και μπαίνεις μέσα στο αίνιγμα, πεθαίνεις και τ' αφήνεις ανέπαφο»⁵. Ανέπαφο; Ο Λόγος, έγραφε ο Καντ, μπορεί να προσεγγίζει τα νοούμενα —την απειρότητα του Σύμπαντος, το Θεό, την Αθανασία της ψυχής— να τα φωτίζει με το φως του, αλλά αδυνατεί να τα γνωρίσει. Ο Χάιντεγκερ με τη σειρά του θα ερωτούσε: Γιατί να υπάρχει το Ον και όχι το Τίποτα; Ο Χάιντεγκερ δεν μπόρεσε να ορίσει το Ον, και σήμερα δε δεχόμαστε τη ριζική καντιανή διχοτομία ανάμεσα στο φαινόμενο και στο πράγμα καθεαυτό. Εντούτοις, τόσο η ιδεαλιστική όσο και η υλιστική απάντηση στο ερώτημα για την ύπαρξη του κόσμου τίθενται, δεν αποδεικνύονται. Είναι αρχές (principes) ή θέσεις που τίθενται ως η υπέρβαση της ειδικής γνώσης και που μπορεί να εναρμονίζονται ή να αντιφάσκουν με τα δεδομένα των επιστημών και συνολικά της ανθρώπινης εμπειρίας. Φυσικά ο Καρούζος είναι ποιητής. Γράφει ποίηση και όχι φιλοσοφικά δοκίμια. Εντούτοις η οντολογική θεμελίωση της ποίησής του είναι προφανής. Αλλά, ως υπαρξιακός ποιητής, αναδεικνύει κυρίως την ανθρωπολογική συνιστώσα της Οντολογίας⁶.

Γράφει λοιπόν ο Καρούζος: «Ο ποιητής δεν μπορεί να γλυτώσει απ' τα πράγματα σαν

τον κακώτρυχο Αβεσσαλώμ απ' τα κλαδιά τους. Είν' η μαβιά του χαίτη η αξόδευτη πιασμέ-νη»⁷. Αλλά τα πράγματα δεν είναι ιδέες στο άπειρο πνεύμα του θεού (Berkeley), ούτε απεικασματα του ιδεατού κόσμου του Πλάτωνα: «Τίποτα πιο υπερφυσικό απ' το ίδιο το φυσικό», κατά τον ποιητή⁸. Πιο αναλυτικά: «Εγώ, ξέρετε, πιστεύω ότι μεταφυσική είναι όλη η ζωή ωσάν αίνιγμα. Γιατί δεν αισθάνομαι καμιά μεταφυσική, ας το πω έτσι, "μεταφυσική" δηλαδή πέρα από τη φύση. Η σύγχρονη φυσική έχει αποδείξει ότι δεν υπάρχει ύλη, δηλαδή η ύλη είναι ένας ρόλος της Ζωής ή του Όντος, όπως και η ενέργεια»⁹. Προσωπικά δε θα συμφωνούσα με τον ορισμό της ύλης από τον Καρούζο. Όμως η αντιμεταφυσική, υλιστική του θέση είναι σαφής. Όπως ορθά παρατηρεί ο Θάνος Σταθόπουλος, η ποίηση του Νίκου Καρούζου είναι μια ανεστραμμένη μεταφυσική. «Ό,τι συμβαίνει εδώ δεν συνεχίζεται κάπου αλλού. Δεν πάει, ούτε προέρχεται»¹⁰.

Ο Καρούζος αναδεικνύει τη λογική αντίφαση της ιδεαλιστικής θέσης: «Το άυλο είναι η ίδια η ύλη κι ολομόναχη / γιατί το άυλο μέσα στην ύλη / —οίον αλλόγλωσση ψυχή— / είν' ακατάληπτη αντίφαση και μαύρο, ψόφιο λάθος»¹¹. Και το πνεύμα; Προφανώς δεν υπάρχει ως αυθύπαρκτη οντότητα. Πολύ περισσότερο, ως έσχατη ουσία του Είναι. Αλλά το πνεύμα, η νόηση —προϊόν της λειτουργίας του εγκεφάλου— επιχειρεί να αποκραυπογραφήσει το Είναι. Με ποια μέσα; Πρώτα, κατά τον Καρούζο, με τη γνώση του αισθητού κόσμου: «Το πνεύμα ζητιανεύει την όραση». Θέση των Προσωκρατικών, προπαντός του Δημόκριτου. Θέση που δε θα την αρνηθεί ούτε και ο νοησιαρχικός Καντ, κατά τον οποίο η νόηση χωρίς την αίσθηση είναι κενή.

Όμως ο Καρούζος δεν είναι απλοϊκός εμπειριστής. Είναι ποιητής-υλιστής που αναζητεί εναγώνια το νόημα της ύπαρξης. Που ελαύνεται από μια «μεταφυσική», μη μεταφυσική αγωνία. Ζούμε απ' το μέλλον, θα γράφει, τη σύγχρονη υπερένταση της Ιστορίας. Αλλά τη ζούμε σε καιρούς χαλεπούς, όπως θα έλεγε και ο Χάιντεργκλιν. Και ο Καρούζος: «Η ελπίδα μου σάπασε ω Πολύμνια / δίχως θέαση το απόλυτο λιμοκτονεί μα η ώρα του θα 'ρθει / ωσάν ορμητική βλάβη της αντικειμενικότητας». «Το χρήσιμο αναβλύζει από το άχρηστο». Πέρα λοιπόν από την εμπειρική και τη χρησιμοθηρική αντίληψη και πράξη, ας αναζητήσουμε το Απόλυτο που «λιμοκτονεί», αλλά που θα 'ρθει η ώρα του, «σαν ορμητική βλάβη της αντικειμενικότητας». [Εδώ θυμόμαστε τον Λένιν, σύμφωνα με έναν από τους αφορισμούς του: «Οι κατηγορίες του δυνατού και του συμπτωματικού *versus* (εναντίον) της πραγματικότητας και της επιβεβαίωσης στην ιστορία»¹²].

Υποστήριξα, ότι η Επιστήμη, η Φιλοσοφία και η Ποίηση, παρά την καταστατική διαφορά τους, συναντώνται στην περιοχή των οριακών οντολογικών ερωτημάτων. Συναντώνται. Δεν ταυτίζονται. Πέρα από την κατακτημένη γνώση, στο ημίφως ανάμεσα στο γνωστό και στο άγνωστο, η επιστήμη αναζητεί κρυμμένες πραγματικότητες και σχέσεις. Μετατρέπεται το μη ει-σέτι γνωστό, σε γνώριμο. Η φιλοσοφία, όταν είναι άξια του ονόματός της, με μια κίνηση σύν-θεσης και υπέρβασης των δεδομένων των επιστημών, διατυπώνει καθολικές προτάσεις για το Υπάρχον. Η ποίηση, προπαντός η υπαρξιακή, επιχειρεί να προχωρήσει πέρα από την «αντικειμενικότητα» της επιστημονικής και της φιλοσοφικής γνώσης. Κατά τον Καρούζο: «Τι να σου κάνουν τα βατραχοπέδιλα της επιστήμης / όταν ανοίγεσαι στο πέλαγος της μεγάλης αγωνίας;»¹³ «Εγκαταλείπουμε ως ένα σημείο το ζώο. Όμως το αίνιγμα ολοένα παφλάζει στην καρδιά μας»¹⁴. Πώς θα το προσεγγίσουμε; Τα βατραχοπέδιλα δεν αρκούν.

Ο Καρούζος δεν αρνείται τη δημιουργική σχέση επιστήμης και ποίησης. Συλλαμβάνει την αντιθετική, ιστορική, διαλεκτική τους αλληλοτροφοδότηση: Ο ποιητής «τυγχάνει νόμιμος διάδοχος του επιστήμονα και προκάτοχός του»¹⁵. Από τις ποιητικές κοσμογονίες ως τις σημειρινές απόπειρες για επιστημονική εξήγηση του κόσμου, επιβεβαιώνεται αυτή η σχέση.

Ο Καρούζος φιλοσοφεί ως ποιητής. Όχι ως φιλόσοφος. Κατ' αυτόν η ποιητική σύλληψη του πραγματικού αναδεικνύει την ξηρότητα της φιλοσοφίας: «Ο ήλιος απάνω στα υγρά φυλλώματα / την έχει κατακόψει τη φιλοσοφία». Ακόμα χειρότερα: «Πρέπει να θανατώσουμε τις κοσμοθεωρίες. Είναι όλες μητρομανείς»¹⁶. Και θυμίζοντας την περιφρόνηση του Κιέρκεγκορ για τον Έγελο, γράφει: «Πιάσε ξυράφι κόψε το λαϊμό στα γρήγορα του Έγελου / δεν υποφέρεται μα το Χριστό η λογική του φαντασίωση / δεν ξέρει από δυστυχία ο έρημος είναι τρομερά κακομούτσουνος / παίζει αρνούμενος το παιχνίδι κι όταν το παιχνίδι ανηλώνεται / βαθιά μέσ' στη συνείδηση, δεν παίζει τότε»¹⁷. Άρνηση λοιπόν της λογικής υπέρ του συναισθήματος;

Ο Καρούζος, παρά τις οργισμένες αποφάνσεις του, δεν απορρίπτει τη φιλοσοφία και την επιστήμη. Συλλαμβάνει τα όρια και τη χρονικότητά τους. Στραμμένος πάντα προς τη ζωή, τις αντιφάσεις και τις τραγωδίες της, θα γράφει ότι «η ζωή είναι "ηρακλείτεια", ενώ η ποίηση είναι "ελεατική"». Δηλαδή η ζωή έχει τη διάσταση της χρονικότητας. Είναι προσωρινή και φθαρτή, ενώ η ποίηση κινείται προς τη μη-χρονικότητα. Η Νίκη της Σαμοθράκης, π.χ., αρνούμενη συνολικά το χρόνο, ενσωματώνεται στο «αίδιον» του Παρμενίδα. Τι είναι όμως το ιστορικά καθορισμένο και στην τέχνη, και τι είναι το «αιώνιο», που όπως το «αίδιον» του Παρμενίδα μένει ανάλλαχτο στο χρόνο;

Ο Νίκος Καρούζος είναι, πριν απ' όλα, ένας υπαρξιακός ποιητής. Όπως ομολογεί: «Εγώ πάντως δεν κλαψούρισα / βυθίστηκα όμως πιο πολύ στις υπαρξιακές αγωνίες μου». Πάλι, κατά τον Π. Παράσκευο, ο Καρούζος «δονείται από την αγωνία της ύπαρξης. Πρόκειται για έναν υπαρξιστή που είναι ταυτόχρονα και μυστικός της ύλης. Για μια γέφυρα που ενώνει την προβληματική του υπαρξισμού με το βασίλειο της ύλης»¹⁸.

Η ενότητα της ανθρώπινης συνείδησης έχει ένα οντολογικό θεμέλιο, που βρίσκεται σε γενετική σχέση και ταυτόχρονα σε σχέση μορφισμού με την ενότητα του υλικού κόσμου — των μορφών της ύλης, των χωροχρονικών διαδικασιών, της οντολογικής αντίθεσης και ενότητας της αναγκαιότητας και του τυχαίου. Τέλος, της ψυχοσωματικής ενότητας του ανθρώπου. Όμως υπάρχει ενότητα χωρίς αντιφάσεις; Και συνείδηση που δε μεταβάλλεται στο χρόνο; Στην περίπτωση του Καρούζου διαπιστώνουμε την ύπαρξη μιας διαχρονικής αντίφασης ανάμεσα στην ενθουσιαστική βίωση της ζωής και την υπαρξιακή αγωνία. Πώς αίρεται αυτή η αντίφαση; Η αντίφαση δεν αίρεται ούτε με την καταφυγή στο θεό, ούτε με την ελπίδα για μια ειρηνεμένη ανθρωπότητα. Εντούτοις μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά της βιοθεωρίας του ποιητή: την αντιμεταφυσική του στάση παρά τη ρητή ή διάχυτη θρησκευτικότητα, μια πάγια υλιστική θέση παρά το πανθεϊστικό της άρωμα, μια πάγια ταξική θέση υπέρ του προλεταριάτου και ενός προλεταριακού ανθρωπισμού.

Η αντίθεση ανάμεσα στην αντικειμενικότητα της λογικής και την υποκειμενικότητα του συναισθήματος απουλοποιήθηκε από τον πατέρα του χριστιανικού υπαρξισμού, τον Κιέρκεγκορ. Ας δούμε τώρα πώς συνέλαβε ο Καρούζος την αντίφαση ανάμεσα στην κατάφαση της ύλης και της ζωής και τη φθορά, το εφήμερο, αν όχι τη ματαιότητα της ύπαρξης: «Το

ποίημα είναι το όπλο του ανθρώπου όταν τον κυριεύει ο τρόμος της φυλάκισης στο χρόνο». Μπόρεσε λοιπόν ο Καρούζος να υπερβεί μέσω της ποίησης την αντίφαση ανάμεσα στη ζωή και στον εφήμερο χαρακτήρα της, και να κατακτήσει κάποια επικουρεία αταραξία;

3. Η ζωή και ο θάνατος

Ορισμένες σταθερές, αντιθετικά ζεύγη, σηματοδίνουν την ποίηση του Νίκου Καρούζου: Ζωή και θάνατος. Έρωτας και θάνατος. Σώμα και ψυχή. Γη και Ουρανός. Τρόμος και χαρά. Παρόν και νοσταλγία. Ανάταση και πτώση. Χαρά της ζωής και πένθος κ.λπ. Πώς βίωσε ο ποιητής αυτές τις αντιφάσεις; Και μπόρεσε να τις υπερβεί;

Την αντίφαση ανάμεσα στη ζωή και το θάνατο, ο Καρούζος την ανιχνεύει στην ίδια την πρώτη στιγμή του ανθρώπινου όντος. Έτσι, στη συλλογή *Ποιήματα Α* (1961), βάζει ως μότο:

«Μνήμη του πατρός μου, ότι εκ σπέρματος αυτού την πηγήν έλαβον και η έλαφος εδωρήθη μοι του θανάτου». Η πηγή της ζωής και ο θάνατος — η έλαφος του θανάτου που θα τον συντροφεύει πάγια και αντιθετικά με την *έλαφο των άστρων*.

Πρώτα η ζωή και ο θάνατος: «Δυο θάλασσες με κυνηγούν: η ζωή και ο θάνατος / δυο ρεύματα π' ανάθεμά τα στην καρδιά μου»¹⁹. Ποιο υπερτερεί; Η αιωνιότητα ορίζεται από τον ποιητή ως μηδέν πολλαπλασιασμένο με τη θνητότητα (*aternitas* = *neant* x *mortalitas*). Ο Καρούζος μιλάει για «δυστύχημα της ύπαρξης». Για τον αδηφάγο χρόνο που σε κάνει «αυξανόμενο νεκρό». Για το σώμα που «ολημερίς κλαίει το χαμό του τον ίδιο». Για την καινούρια μέρα — καινούριο φέρετρο²⁰. Όπως παρατηρεί η Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ, «το πένθος του Καρούζου επικεντρώνεται σε ένα και μόνο σημείο: Πώς έγινε και μας δόθηκε η ζωή χωρίς να μας δοθεί το “γιατί” της; Πώς μας δόθηκε ο θάνατος χωρίς το “γιατί” του;»

Σήμερα γνωρίζουμε ότι η ζωή δε μας «δόθηκε». Προέκυψε από την αυτοεξέλιξη της ύλης, από την ενδογενή «τελεολογία» της, χωρίς δότη και χωρίς σκοπιμότητα. Επίσης ξέρουμε ότι ο θάνατος είναι φυσιολογικό φαινόμενο. Αλλά η γνώση μάς παρηγορεί; Αίρει την αγωνία μπροστά στο τέλος της ύπαρξης; Αν όχι, η υπαρξιακή αγωνία συνεπάγεται μόνο το «πένθος»; Η καινούρια μέρα είναι μόνο «καινούριο φέρετρο»;

Ο Καρούζος δεν καταλήγει σε μια μονοσήμαντη απάντηση. Συντηρεί και ξεδιπλώνει την αντίφαση. Και πρώτα η γνώση: «Αποτρόπαιο φίδι της Γνώσεως, αλλήθωρο φίδι / θα σφυρίζεις πάντα στην ανηφόρα μας / έχοντας ολόγυρα την Άνοιξη με σχίνα και θυμάρι / τα δέντρα και τον ήλιο σαν το φρέσκο αίμα». Η αντίφαση δεν ξεπερνιέται. Συντηρείται. Όμως η Γνώση δεν υψώνεται σε προπατορικό αμάρτημα. Και το φίδι σφυρίζει σε ένα ανοξιόατικο τοπίο «με σχίνα και θυμάρι». Άνοιγμα λοιπόν προς τον κόσμο, έστω κι αν ο ήλιος μοιάζει με «φρέσκο αίμα»;

Μήπως η ποίηση μπορεί να φέρει τη λύτρωση; Τι λέει ο ποιητής; «Τώρα να δούμε τι είναι τα ποιήματα. Ο / θάνατος τα βόσκει / κι αυτά τα μαύρα μηρυκάζουν ένα χόρτο απόρθητο / που ειπώθηκε στήθος». Ο Γιάννης Δάλλας σημειώνει ως τα τρία βασικά συστατικά του προβλήματος, την ύπαρξη, το χρόνο και τη γλώσσα. Στα προβλήματα αυτά καταβυθίζεται η ποίηση. Αλλά «η αγωνία υπερβαίνει τη ζωή», και ο ποιητής αισθάνεται το χρόνο «πάντα στην πλάτη του»²¹. Σαν χάρο ή σαν μαχαίρι;

Ο Καρούζος γράφει: «Κάθομαι στην καρέκλα μου σαν το πουλί στο δέντρο». Όμως αμέσως ξεπετιέται η αγωνία: «Σε όλα μας τα μέλη αληθεύει ο θάνατος»²². Και λίγο πριν από το θάνατό του: «Με το θάνατο μέσα μου πλέον ορατό μεράκι που τόχω να υπάρξω ακόμα». Επίσης: «Πού πας με τόση ομορφιά; Στο βάθος θάνατος»²³. Ακόμη: «Τρόμαγμα σήμερα θανάτου. Πόσο δεν το θέλω να πεθάνω»²⁴. Ειλικρινής, απλή διατύπωση της άλυτης αντίφασης ανάμεσα στην ανθρώπινη ύπαρξη και στον αναπόφευκτο εκμηδενισμό της.

Ζωή και θάνατος. Ενότητα δυο αντίθετων — όπου το ένα αποτελεί την άρνηση του άλλου. Αντίθεση άλυτη. Όμως μέσα στην καθημερινή ζωή, συχνά ο θάνατος νικιέται ή έστω απωθείται στο βάθος της συνείδησης. Σ' ένα από τα πρώτα ωραία ποιήματά του, ο Καρούζος έγραφε: «Πάντως όταν ξυπνώ με της αυγής το σκούνημα / δεν είμαι παρὰ μόνος στο δωμάτιο / σωματικά στερωμένος απ' τον ύπνο / πιο γνώριμος του θανάτου από χτες / ενώ η ψυχή προσμένει / το καινούργιο μήνυμα του ήλιου / όπως πάντα»²⁵. Σώμα, θάνατος, ήλιος. Ενότητα των αντιφάσεων, η ύπαρξη. Μπορούμε να δεχτούμε στωικά το τέλος της; Ας ακούσουμε πάλι τον ποιητή: «Ο κόσμος που θα λησμονηθώ κορυδαλλός είναι μονάχα / και το κελάρημα είμ' εγώ / και το φτερούγισμα δεν επιμένει / μα τα πουλιά βαραίνουν απ' άλλη καταγωγή / φεύγοντας τη δική σου τύχη σώμα»²⁶. Ακόμα: «Κι εγώ γράφοντας αγγίζω τ' αστέρια / θνητός / εναγκαλιζομαι την εσπέρα / θνητός / και μέσ' στη νύχτα κλαίω»²⁷. Κι ακόμα: «Είμαι θνητός. Ας κοιμηθώ μέσ' στην αγάπη»²⁸.

Η ελευθερία, έννοια ταλαιπωρημένη από φιλοσόφους, ποιητές και πολιτικούς, συλλαμβάνεται στο καθαρά ανθρώπινο επίπεδο από τον Νίκο Καρούζο: «Χωρίς κανένα κάγκελο και δίχως απεραντοσύνη / χωρίς αιωνιότητα / δίχως τ' αντίθετό της / αγέννητη και ξένη προς το θάνατο / λάμπει στα φυλλοκάρδια η ελευθερία»²⁸.

Τα ποιήματα του Καρούζου είναι «βυθισμένα στον ουρανό και στον έρωτα». Αλλά ο ποιητής ζει στην Αττική την οποία αγάπησε και ύμνησε: «Στην αττική ερημιά ένα βιβλικό αμπέλι [...] Παιδικοί άνεμοι έπνεαν απ' την Ιερουσαλήμ / κι ο Ιησούς επίκειται / τραγουδούσε το τριζόνι στο μεγάλο κλίμα. / Αλήθεια φίλε ήτανε ο αμπελώνας που αφύπνιζε / το πράο φύσημα της αρχαίας Παλαιστίνης»²⁹.

«Άνθρωπος ωσει χόρτος αι ήμεραι αυτού. Ωσει άνθος του αγρού ούτως εξανθήσει». Αυτό κατά τη Γραφή. Και ο Καρούζος: «Άνθρωπος ωσει χόρτος υπό το σεληνόφως»³⁰. Αλλά ο άνθρωπος θέλει να κρατηθεί από τη ζωή: «Ω δύναμη της ζωής / λιώσε της συμφοράς το κεφάλι»³¹. Από πού θα 'ρθει η λύτρωση; Το καταφύγιο της ύπαρξης ο Καρούζος το αναζητεί συχνά, τουλάχιστον στις πρώτες ποιητικές συλλογές, στη θρησκεία: «Τα υλικά της ευσέβειας έχουν πυκνώσει την ψυχή μου / και περιμένω / τα χρωματιστά πουλιά της αιωνιότητας / να καθίσουν στο δέντρο / ασάλευτα ριζωμένο στην ομορφιά / και τρομαγμένο»³².

Ανάμεσα στον τυφλό «τρόμο» και την ανυποψίαστη αισιοδοξία, ο ποιητής επιλέγει τη βαθιά υπαρξιακή χαρά, αχώριστη καθώς είναι από την έλλογη θλίψη. Όχι πάντα. Άλλοτε κυριαρχεί η αγωνία (ω θάνατε βασιλέα των πραγμάτων / πιέξεις απόψε το μικρό μου στήθος) και άλλοτε ξεπετιέται ένας ύμνος της χαράς που αγκαλιάζει το Σύμπαν: «Είναι δις ένδοξος αυτός ο ουρανός / ολημερίς του Πλούτου ο Μελωδός και σχίζει το στερέωμα / φωτιές τον περιζώνουν / ολονυχτίς της ευκωδίας ο Πανσέληνος / οι χρόνοι δροσεροί με τα μάματα τον ασημώνουν / κι αμάραντη θάλασσα τον έρωτα βαθαίνει στα νερά της»³³.

Ο Καρούζος βίωσε με οξύτητα την αγωνία της ύπαρξης. Την αντίφαση ανάμεσα στη

ζωή και στο θάνατο, αντίφαση-κοινή μοίρα, μοναδικό «προνόμιο» του έλλογου όντος που είναι ο άνθρωπος. Βίωσε σπαρακτικά και δε θέλησε να επικαλύψει την αντίφαση με πλαστές αισιοδοξίες ή με εξ ύψους παρηγορίες. Όμως το τελευταίο απόσπασμα που παρήθεσα, δοξαστικό της ζωής με τον Μελωδό και τον Πανσέληνο, δε θυμίζουν την άλλη όψη της χριστιανικής ανθρωπολογίας, την αισιόδοξη και τη δοξαστική, τη σχεδόν υλιστική; Μήπως λοιπόν εσφαλμένα εχαρακτήρισα τον Νίκο Καρούζο υλιστή;

4. Η θρησκευτικότητα του Νίκου Καρούζου

Ορισμένα ποιήματα του Καρούζου της δεκαετίας του '50 είναι πράγματι έκφραση μιας θρησκευτικής συνείδησης. Υπενθυμίζω τους πρώτους στίχους από τον *Απολέλυσαι της ασθενείας σου* (1953).

«Νηστεύει η ψυχή μου από πάθη
και το σώμα μου ολόκληρο την ακολουθεί.
Οι απαραίτητες μόνο επιθυμίες
και το κρανίο μου ολημερίς χώρος μετάνοιας
όπου η προσευχή παίρνει το σχήμα θόλου.
Κύριε ανήκα στους εχθρούς σου
συ είσαι όμως τώρα που δροσίξεις
το μέτωπό μου ως γλυκύτατη αύρα.
Έβαλες μέσα μου πένθος χαρωπό
και γύρω μου
όλα πια ζουν και λάμπουν»³⁴.

Ποίημα κλασικά χριστιανικό. Εξομολόγηση άθεου που μετανοεί και ζει ένα «πένθος χαρωπό». Έντεκα χρόνια αργότερα, ο Νίκος Καρούζος θα αναζητεί μάταια τον «Πατέρα»:

«Κι όμως ποτέ δεν θ' αντικρύσουμε τον Πατέρα
φτωχά και τρίφτωχα μάτια
γυρεύω τον Πατέρα πέρ' απ' το φωστήρα
και δεν έχει μάτια κανένας
ούτε τα δέντρα που 'ναι πιο σοφά κι απορεμένα»³⁵.

Θα μπορούσα να παραθέσω και άλλα ποιήματα ή στίχους που είναι έκφραση μιας ποιητικής θρησκευτικότητας. Θα μπορούσαμε όμως να χαρακτηρίσουμε τον Καρούζο χριστιανό ποιητή όπως υποστηρίζουν ορισμένοι; Ο Ματθαίος Μουντές, π.χ., γράφει: «Ο Νίκος Καρούζος είναι τώρα ένα αιμάτινο κυπαρίσσι στο περιβόλι της Ορθοδοξίας. Ζει στο ανεξύπνητο όνειρο του απείρου με τον Ιωάννη Σεβαστιανό Μπαχ, τον Ιερό Αυγουστίνο και τον Διονύσιο Σολωμό. Είναι και οι τέσσερις ιεροί σαν το χορτάρι στον ήλιο»³⁶. Είναι ορθή η κρίση του Ματθαίου Μουντές;

Ας μην αποκρίπτουμε. Ας μην επικαλύπτουμε τις αντιφάσεις. Ας προσπαθούμε να τις εξηγήσουμε: Ο Καρούζος γεννήθηκε το 1926. Νεαρός πήρε μέρος στη λεγόμενη «Εθνική»

Αντίσταση από τις γραμμές της ΕΠΟΝ. Ο πατέρας του ήταν δάσκαλος, κομμουνιστής. Ο παππούς του, από την πλευρά της μητέρας, ήταν παπάς. Ο νεαρός Καρούζος στάλθηκε το 1947 εξορία στην Ικαρία. Γνώρισε στη συνέχεια τη φρίκη της Μακρονήσου. Απολύθηκε λόγω ασθένειας. Πόση βαρβαρότητα, πόσες απογοητεύσεις και πόσους κλονισμούς θα γνώρισε ο ευαίσθητος Καρούζος στα φοβερά χρόνια του εμφύλιου πολέμου; Αλλά ο Καρούζος υπήρξε και παρέμεινε χριστιανός με τη συνήθη έννοια του όρου;

Κατ' αρχήν, ο χριστιανισμός του είναι ρεαλιστικός, υλιστικός. Ενώνει τον ουρανό με τη γη: «Βυθισμένες οι ρίζες στον ουρανό και στον έρωτα / διακλαδώνονται κάτω από την επιθυμία σμίγουν / με το χώμα του σωματικού χρόνου / για να βλαστήσει ο θεός απ' τη μέτανοια / και τη λύπη αγγιγμένους»³⁷. Δε θα ήταν ίσως λάθος να χαρακτηρίσει κανείς τον Καρούζο της πρώτης περιόδου πανθειστή, πιστό της ύλης η οποία έχει κάτι θεϊκό και του θεού που γίνεται ανθρώπινος-υλικός. Το *Natura sive Dei* του Σπινόζα ταιριάζει ίσως και στον Καρούζο αυτής της περιόδου.

Ο Καρούζος ποτέ δε δέχτηκε το υπερβατικό. Το θεό έξω από τη φύση. Κατά τον ποιητή: «Ιθαγενής είναι ο θάνατος / απ' όξω δεν υπάρχει χάρος / ιθαγενής είν' ο θεός δεν είν' αλλόχθονος / αυτό σημαίνει πως ο κόσμος πρुτανεύει»³⁸.

Όσο περνούν τα χρόνια η θρησκευτικότητα του Καρούζου ξεθωριάζει. Οι αναφορές στο Θεό ή Πατέρα γίνονται όλο και πιο σπάνιες, ενώ οι υλιστικοί, σατυρικοί και αναρχικοί συμβολισμοί πυκνώνουν. Όπως σημειώνει ο Δάλλας, στην ποίηση του Καρούζου υπάρχει «μια αμνηχανία ισόβιας διάρκειας από τους πρώτους επικλητικούς του θείου στίχους που ο ίδιος αναγνώριζε ως απαρχή της ποίησής του»³⁹. Ισόβια «αμνηχανία του θείου». Αλλά κατά τον Ανδρέα Μπελεζίνη: «Ο Καρούζος Χριστιανός; Θα έλεγα όχι. Ο Καρούζος εγκατέλειψε νωρίς τη φιλοδοξία, που διαφαίνεται κατά τις αρχές της δεκαετίας του '50, να γίνει ένας χριστιανός ποιητής»⁴⁰. Ας επιμείνουμε στο ερώτημα.

Ο Καρούζος στρέφεται όλο και περισσότερο στο γήινο: «Πώς θα πήγαινα στα άνθη χωρίς το κορμί / πώς θα χαιρόμουν απαρηγόρητος την ευωδιά τους; [...] Είναι αγαθό μεγάλο το κορμί / για να σπιθίζει ο μέσα πορφυρίτης»⁴¹. Ο Καρούζος αναφέρεται στη θέωση, αλλά τη θεωρεί «θέωση του φυσικού μέσα στον άνθρωπο»⁴². Έστω και αν η έννοια της θρησκευτικότητας δεν εξαφανίζεται από την ποίησή του, η έννοια αυτή συλλαμβάνεται πλέον, κατά τον Κακναβάτο, ως «κριτική της ύλης». «Βγαίνει από την ανάγκη να υπάρξει και να ασκηθεί κριτική στην ύλη». Γράφει ο Καρούζος: «θεός είναι ο τρόπος που μηχανεύομαι τον εαυτό μου»⁴³, ενώ η ορθοδοξία ορίζεται ως «νοσταλγία θρησκευτική-εγκόσμια».

Το 1988 ο Καρούζος ορίζει τη θρησκευτικότητα ως «κριτική της ύλης». Πέρα απ' αυτό, θα προχωρούσε σε μια καθαρή άρνηση της θρησκείας: «Νεκροφυλικά συμπτώματα: οι θρησκείες». Εκκλησία: «Αστυνομικό Τμήμα». Για τους παπάδες: «Μουρμουρίζουν τρισάγια οι τρισάθλιοι και χαϊδολογούν το πεντακοσάρικο». Ακόμα: «Μισώ την ορατή μυθολογία· τους παπάδες / τη λεχτική τους αθανασία / τους χλοερούς τόπους ψαλτικής αναψύξεως, τρομαχτικά ψέμματα». Και ο θεός; «Επιμένει να 'ναι σκυλομούρης»⁴⁴.

Ο Καρούζος ήταν αρνητής της εκκλησίας ως θεσμού. Δήλωνε αντίπαλος της Μεταφυσικής. Δε φανταζόταν κάποιο θεό έξω από τη φύση και δημιουργό της φύσης. «Ο χριστιανισμός» —έγραφε το 1966— «δεν είναι κοσμοθεωρία. Είναι μονάχα μια υψηλή θρησκεία της αγάπης και της θυσίας. Ιδού ο λόγος που δεν κατάλαβα ποτέ το χριστιανισμό σαν

εξουσία»⁴⁵. Και ο θεός; «Ο θεός περιμένει τα πάντα μα και πληρώνει τα πάντα. Ο θεός που κατοικεί πάντα μέσα μας»⁴⁶. Ως εδώ θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο Καρούζος δέχεται κάποιο ενδοκοσμικό θεό, αποφεύγοντας το κλασικό χριστιανικό δυϊσμό της ψυχής και του σώματος. Όμως: «Το σώμα που έχει την αδιαίρετη από την ψυχή ανάστασή του. Ο θεός ιδρύει τον άνθρωπο, βοηθός του»⁴⁷. Η άποψη αυτή είναι χριστιανική-δυϊστική.

Ο Καρούζος ορίζει την αγωνία ως «θρησκευτική κατηγορία της ψυχής», ως «το βαθύτατο πηγαδάκι τού μέσα κόσμου»⁴⁸. Αυτό, όχι το 1953, αλλά το 1964. Θρησκευτικότητα και αγωνία είναι αλληλένδετες: «Η θρησκευτικότητα είναι ο γάμος με την αγωνία. Και δεν μπορούσε να ήτανε άλλη από το χριστιανισμό η θρησκεία μου στην Ελλάδα»⁴⁹.

Ο Καρούζος «της ωριμότητας» επιμένει στην Ορθοδοξία: «Άσχετα με τον όποιο φανατισμό, η Ορθοδοξία, το θεόλουστο πνεύμα της, η ζωτικότητα της, είναι, σε πλήρη ελευθερία, η μαγική βαλβίδα για να τιναχτεί κανείς στο ζωντανό μυστήριο και στο μυστικότερο πόνο της ζωής, την άκρα ταπείνωση» (Σύνορο, 1966). Ακόμα: «Ας αφήσουμε την Ορθοδοξία να πετάξει μαζί με τα πουλιά. Ελεύθερη μέσα στον καθένα μας» (Εκκλησιαστικά προβλήματα, 1966). Τέλος, ο Καρούζος δηλώνει «ορθόδοξος Έλληνας και περισσότερο, αλήθεια, ορθόδοξος άνθρωπος» (στο ίδιο, 1966)⁵⁰.

Συμπέρασμα; Ο Καρούζος, αρνητής της Μεταφυσικής και της υπέρβασης. Επικριτής της εκκλησίας ως θεσμού, σαρκαστής του ιερατείου. Ο Καρούζος έξοχος υμνωδός της ύλης. Τα πρώτα ποιήματά του είναι καθαρά θρησκευτικά. Όμως η θρησκευτικότητα ατονεί με το χρόνο, οι αναφορές στο θεό-πατέρα αραιώνουν. Ο Ιησούς εμφανίζεται προστάτης των αδικημένων. Ο Καρούζος αναφέρεται στον Πανσέληνο «χοϊκὴν ουρανίως τερπνότητα του ατρέπτου φωτός όλου δείξαντα»⁵¹.

Ο Καρούζος είναι ένας υλιστής που κινείται σε μια ατμόσφαιρα «υλιστικής» θρησκευτικότητας; Είναι ένας «μυστικός» της ύλης; Ένας πανθεϊστής με δεσπόζουσα την υλιστική συνιστώσα; Ένας άθεος που επέστρεψε στον Κύριο για να τον αρνηθεί ξανά στην πορεία της ζωής; Ένας θρησκευόμενος που δεν πιστεύει στην ανάσταση των νεκρών;

Από τα αποσπάσματα που παρήθεσα προκύπτει ότι μια μονοσήμαντη απάντηση δεν είναι δυνατή: Καρούζος της ΕΠΟΝ και της Μακρονήσου. Καρούζος υμνητής της επανάστασης, του Μαρξ, του Λένιν, του Τρότσκι και του Γκεβάρα. Υμνητής των εξεγερμένων της Κροστάνδης. Ο Καρούζος ορθόδοξος χριστιανός που ορίζει εντούτοις την ορθοδοξία ως «νοσταλγία θρησκευτική-εγκόσμια».

5. Ποίηση και πολιτική στον Νίκο Καρούζο

Ο Καρούζος βίωσε σε όλο τους το βάθος τις αντιφάσεις της ζωής και της εποχής του. Εξη σε μια φάση θρησκευτικότητας. Διατήρησε πάγια μια υλιστική-ενθουσιαστική και τραγική αντίληψη του κόσμου και της ζωής. Αποκήρυξε στην περίοδο της κρίσης τον κομμουνισμό. Στάθηκε όμως πάντα από την πλευρά του προλεταριάτου και της επανάστασης — αναρχικής ή οτιδήποτε. Ας μη βιαστούμε να τον βγάλουμε μαρξιστή-κομμουνιστή-επαναστάτη. Ο Καρούζος ήταν επαναστάτης με το δικό του τρόπο. «Επιστρέφω και πάω προς το καλύτερο μυαλό μου./ Σε κάθε απελπισία ένα ζήτω»⁵². «Καταδότης του μέλλοντος δεν πρόκειται να γίνω».

Οι πολιτικές αντιλήψεις του Καρούζου και η όποια πολιτική του ένταξη είναι έξω από τη θεματική αυτής της εισήγησης. Εντούτοις οι πολιτικές ιδέες του ποιητή και η ποίησή του δεν είναι μεταξύ τους άσχετες. Ανάμεσα στα κίνητρα της ποίησης του Καρούζου δεν είναι μόνο η δοξαστική στάση απέναντι στην ύλη και τη ζωή και η ιδιόμορφη, διάχυτη θρησκευτικότητα του. Είναι επίσης τα πολιτικά του πιστεύω και η ταξική του τοποθέτηση. Μια σύντομη αναφορά σ' αυτή την πλευρά της προσωπικότητας του Καρούζου έχει λοιπόν τη θέση της εδώ.

Ο Καρούζος μιλάει με συγκίνηση για το πρώτο του ποίημα που δημοσιεύτηκε το 1944 ή '45 στο περιοδικό του Κ.Σ. της ΕΠΟΝ, τη *Νέα Γενιά* (Ριζοσπάστης, 12/5/85). Μιλάει επίσης για την «ολόφυχη συμμετοχή του στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο», στο θρυλικό ΕΑΜ. (Δεν παραλείπει ωστόσο να επικρίνει το ΚΚΕ που, κατ' αυτόν, επεχείρησε να ιδιοποιηθεί και να μονοπωλήσει την Αντίσταση.) Μιλάει για τους αγωνιστές με θαυμασμό, και με περιφρόνηση για τους «άλλους»: «Σύντροφε, θα κατεδαφίσουμε την κοινωνική δυστυχία; Αύριο περιμένω να συνταχτούμε χαρούμενα, για να γλυτώσουμε τη διαλεχτική της επαναστατικής αιθρίας απ' τις ανούσιες θεωρητικές συζητήσεις [...]. Εμείς μπορούμε να δώσουμε τη ζωή μας μέσα σ' ένα συλλαλητήριο. Εσείς τι μπορείτε;»⁵³

Ο Καρούζος επέκρινε τον κυρίαρχο αστικό ευδαιμονισμό, την ευμάρεια «στηριγμένη σε μιαν άρρωστη μελαγχολία». Διαπιστώνει ότι ο καπιταλισμός «έκανε ζώο τον άνθρωπο» (αλλά και ο μαρξισμός έκανε «ζώο την αλήθεια»). Έβλεπε να «βασίλευει ολούθε φρικίαση και ιδεολογία σ' ανατολή και δύση». Ελεεινολογούσε τη «λύσα οικονομικών εγωισμών, όπου πυργώνουν τα φαλακρά από κάθε ανθρωπότητα μονοπωλία»⁵⁴. Η εξουσία κατά τον Καρούζο «εξιδανικεύει το κακό στην ανθρωπότητα»⁵⁵. Ο ίδιος, στο «λογάδικο της εξουσίας», δηλώνει «μηνδιστής όσο είναι και η Άνοιξη μηνδιστρία»⁵⁶.

Ο Καρούζος, με την όποια θρησκευτικότητα και τις αναρχίζουσες εκρήξεις του, στάθηκε αταλάντευτα από την πλευρά των φτωχών, των προλεταρίων, των βασανισμένων λαϊκών ανθρώπων: «Ολήμερα λάμπει το ψωμί / που δεν έφαγαν οι έρημοι φτωχοί στη ζήση / και μονάχα τον Άδη χορταίνουν. / Έτσι χανόμασταν έτσι θα χαθούμε / στους λύκους ανάμεσα και στο θάνατο». Για τους συμπατριώτες του: «Κακόμοιροι Έλληνες με τρύπιο μεροκάματο / χρόνια και χρόνια ραγιάδες». Για τις Ελληνίδες: «Κοντές Ελληνίδες άτονες μητέρες καθαρίστριες / πηγαίνουν στα σιωπηλά οικήματα / με λίγη άμυνα ρουχισμού στο κρύο τόσο λίγη / δεν έχουν στα φτηνά φουστάνια τους άνθη»⁵⁷.

Όμως από τη συμπόνια περνά ο λόγος στην οργή: «Η κόλαση λοιπόν είν' η / πατρίδα μας / αμάρτημα υψώνεται / ο μαύρος καπνός των εργοστασίων»⁵⁸. Ακόμα: «Μην του μιλάτε είναι άνεργος / τα χέρια στις τσέπες του / σαν δυο χειροβομβίδες». Και ο ίδιος: «Στον άγιο αριθμό των ανέργων / είμαι πάντοτε μέσα»⁵⁹. Και ο Καρούζος προχωρεί σε μια σαφή πολιτική τοποθέτηση, γράφοντας για «περιπόθητη σοσιαλιστική διοργάνωση της κοινωνικής πραγματικότητας»⁶⁰, για το δολοφονημένο Γκεβάρα⁶¹: «Ολόγυρα στέκονταν οι λοχαγοί και με το δάχτυλο / δείχναν απάνω στο κορμάκι του τις τρύπες», που «ωστόσο λάμπει συνεχώς στα μυρωμένα επουράνια της Βολιβίας»⁶². Ο Καρούζος δεν αφήνει ασχολίαστο ούτε τον Μάο που «την έσκιζε την πείνα, αιώνια δόξα», ούτε τον Κάρολο Μαρξ που «αν και έχασε στο καζίνο / δεν πειράζει»⁶³. Ο ίδιος ερωτά: «Εμείς πού αληθεύουμε;» Και απαντά: «Στην επανάσταση· αυτό είναι αλήθεια»⁶⁴.

Ο Καρούζος αναφέρεται επίσης στον Τρότσκι, «επίτροπο του λαού για τον πόλεμο, δημιουργό του Κόκκινου Στρατού». Και για τον Λένιν: «Ξημέρωνε κι ήτανε κι οι δυο τους / ασπροντυμένοι / Κελαηδούσε απ' έξω ο τόπος. / "Τα πουλιά" / ψιθύρισε ο Μαχάτμα / Ο Λένιν χαμογέλασε καλόκαρδα διορθώνοντας / "Μυδράλια"»⁶⁵. Η σύγκριση και η επιλογή είναι χαρακτηριστικές. Τέλος, στη *Νεολιθική Νυχτωδία στην Κροστάνδη* (1987) η θέση του Καρούζου είναι σαφής, παρά την τραγικά αντιφατική πραγματικότητα: «Η εξουσία ολόκερη στα Σοβιέτ». «Θα πεθάνουμε ή θα βάλουμε την επανάσταση στο νόμά της». «Λάμπουμε όλοι στην Κροστάνδη. Στην πιο περήφανη Γεωγραφία»⁶⁶. Και η τραγική-ανθρώπινη όψη της εξέγερσης:

«Άννα τι συμβαίνει;
— Άρχισε η επίθεση
— Άννα, έχε γεια! Θα πεθάνουμε.
— Νικολάι, σ' αγαπούσα ολόκληρη
— Μιαν άλλη φορά θα ξαναγίνει, Άννα»⁶⁷.

Κάθε φιλοσοφία έχει μια πολιτική εμβέλεια και κάθε πολιτική προϋποθέτει μια φιλοσοφική θεμελίωση, όντας ταυτόχρονα κίνητρο για φιλοσοφικές γενικεύσεις. Στην περίπτωση του Καρούζου, η ποίηση έχει μια πολιτική και φιλοσοφική θεμελίωση και αδιάκοπα εκβάλλει, με αντιφάσεις έστω, στην πολιτική. Αλλά η πολιτική συνείδηση του Καρούζου θεμελιώνεται σε ορισμένες αταλάντευτες σταθερές: «Το όραμα της ταξικής συνείδησης δεν πρόκειται να το εγκαταλείψω». «Στην παιδική μου όραση έλαμπε υπεράνω / η κομμουνιστική μου συνείδηση»⁶⁸. Και περισσότερο πεζά στο *Ριζοσπάστη*, το 1986: «Εγώ είμαι ένας άνθρωπος του οράματος της αταξικής κοινωνίας. Έχω μάλιστα πει και ίσως πρέπει να το επαναλάβω, ότι και ουτοπία να είναι, εγώ θα έχω αυτό το όραμα. Γιατί δεν έχει άλλη αξία η ύπαρξη. Η αδερφοσύνη αυτό είναι. Αλλά όχι η αδερφοσύνη με ιδεαλιστική έννοια. Με την έννοια του κοινωνικού συστήματος που αποκλείει την εκμετάλλευση. Ανέκαθεν είχα αυτό το όραμα. Το πόσο το εξέφρασα ή πώς, δεν είμαι αρμόδιος να το κρίνω, αλλά και στο δρόμο που περπατώ την αταξική κοινωνία σκέφτομαι»⁶⁹.

Όπως γράφει ο Καρούζος, «ο ποιητής δικαιούται· καλώς αλλάζει και συναλλάζει προσωπεία στο πρόσωπό του το άδηλο»⁷⁰. Σε ένα πράγμα δεν άλλαξε ο Καρούζος: στην ελπίδα του για μια αταξική κοινωνία.

Παραπομπές

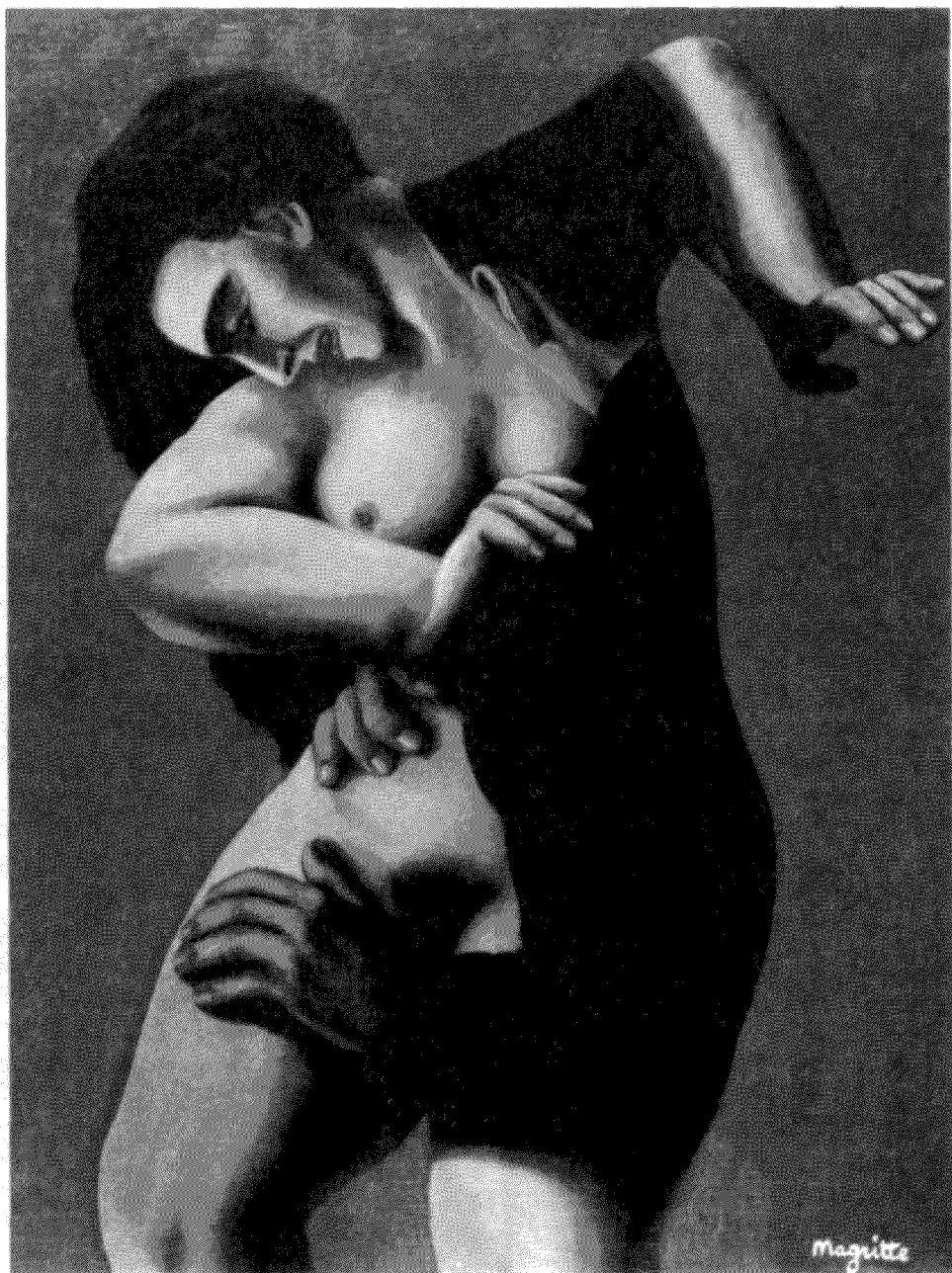
1. Αριστοφάνη, *Όρνιθες*, 693 κ.εξ.
2. Βλ. Εισήγηση του Ε. Κακναβάτου στο *Για τον Νίκο Καρούζο* (Συμπόσιο 1993), Ίκαρος 1996, σ. 97. (Εφεξής: *Για τον Νίκο Καρούζο*).
3. Ε. Αρανίτη, στο ίδιο, σ. 81.
4. Νίκου Καρούζου, *Τα Ποιήματα Β'*, Ίκαρος, 1994, σ. 438 (εφεξής: *Τα Ποιήματα Β'*).
5. Νίκου Καρούζου, *Τα Ποιήματα Α'*, Ίκαρος, 1993, σ. 299 (εφεξής: *Τα Ποιήματα Α'*).
6. Για την οντολογία του κοινωνικού είναι, βλ. Lukacs, *The Ontology of Social Being*, Merlin Press, London (τρεις τόμοι).

7. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 76.
8. Στο ίδιο, σ. 166.
9. Βλ. Ε. Λαλουδάκη, *Για τον Νίκο Καρούζο*, σ. 221.
10. Θ. Σταθόπουλος, στο ίδιο, σ. 94.
11. Ν. Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 283.
12. Lénine, *Cahiers Philosophiques*, Editions Sociales, Paris, σ. 259.
13. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 271.
14. Στο ίδιο, σ. 272.
15. Στο ίδιο, σ. 522.
16. Στο ίδιο, σ. 267.
17. Στο ίδιο, σ. 92.
18. *Για τον Νίκο Καρούζο*, σ. 102.
19. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 120.
20. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Α'*, σ. 216.
21. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Α'*, σσ. 260, 258.
22. Στο ίδιο, σ. 284.
23. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 543.
24. Στο ίδιο, σ. 571.
25. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Α'*, σ. 14.
26. Στο ίδιο, σ. 104.
27. Στο ίδιο, σ. 105.
28. Στο ίδιο, σ. 124.
29. Στο ίδιο, σ. 253.
29. Στο ίδιο, σ. 28.
30. Στο ίδιο, σ. 52.
31. Στο ίδιο, σ. 60.
32. Στο ίδιο, σ. 74.
33. Στο ίδιο, σ. 132.
34. Στο ίδιο, σ. 13.
35. Στο ίδιο, σ. 204.
36. *Για τον Νίκο Καρούζο*, σ. 41.
37. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Α'*, σ. 65.
38. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 275.
39. Γ. Δάλλας, *Για τον Νίκο Καρούζο*, σ. 13.
40. Α. Μπελεζίνης, στο ίδιο, σ. 239.
41. Στο ίδιο, αναφ. από Μ. Μουντέ, σ. 39.
42. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 113.
43. Στο ίδιο, σ. 566.
44. Στο ίδιο, σσ. 219, 309, 331, 384, 371.
45. Νίκος Καρούζος, *Πεζά Κείμενα*, Ίκαρος, 1998, σ. 94.
46. Στο ίδιο, σ. 113.
47. Στο ίδιο, σ. 67.
48. Στο ίδιο, σ. 50.
49. Στο ίδιο, σ. 44.
50. Στο ίδιο, σσ. 82, 83, 94.
51. Στο ίδιο, σ. 119.
52. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 426.
53. Στο ίδιο, σ. 334.
54. Νίκος Καρούζος, *Πεζά Κείμενα*, σ. 53.
55. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 350.
56. Στο ίδιο, σ. 348.
57. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Α'*, σσ. 110, 150, 35.
58. Στο ίδιο, σ. 36.

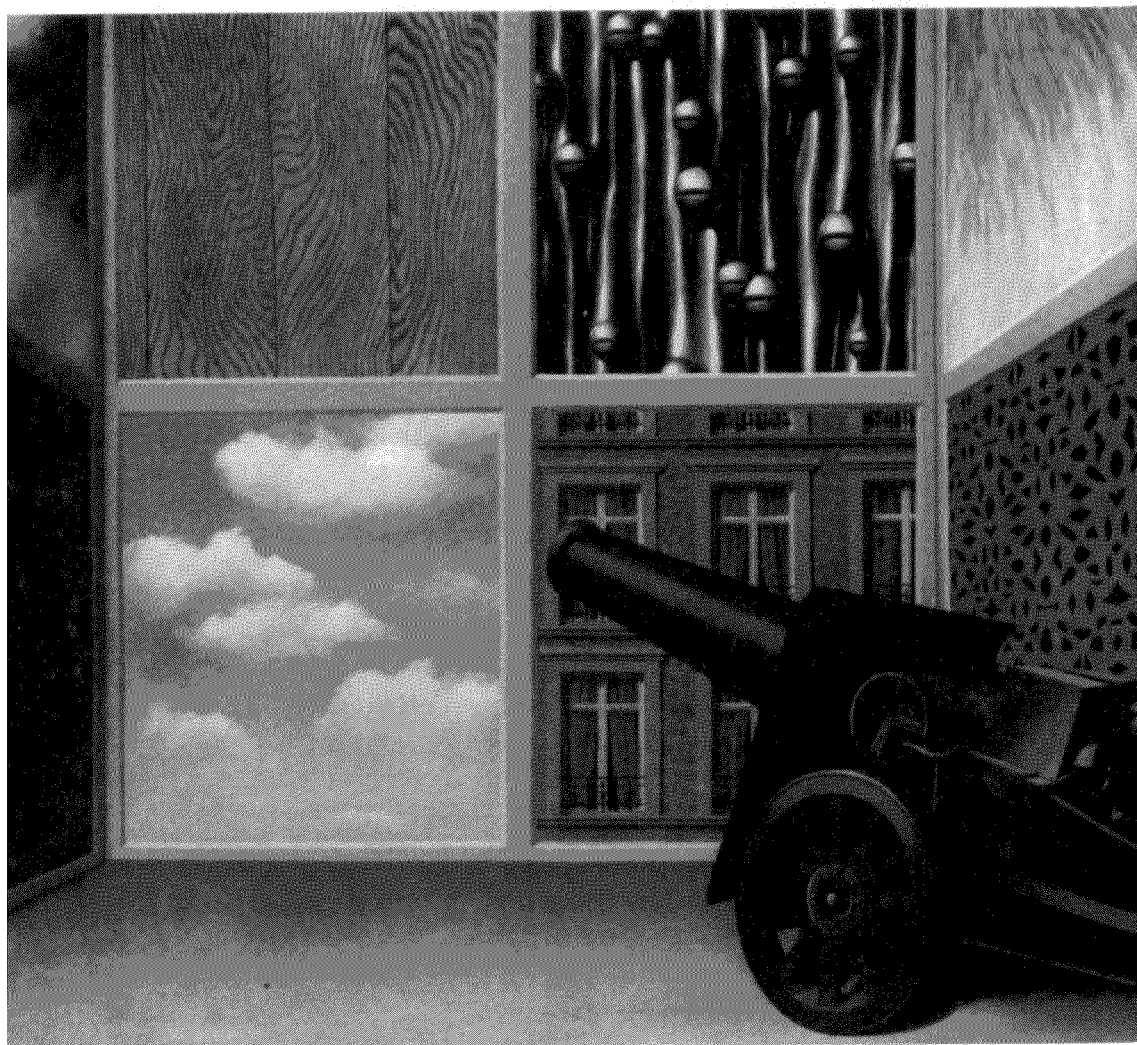
59. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 377.
60. Νίκος Καρούζος, *Πεζά Κείμενα*, σ. 191.
61. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β*, σ. 71.
62. Στο ίδιο, σσ. 261, 269.
63. Στο ίδιο, σσ. 176, 190.
64. Στο ίδιο, σ. 448.
65. Στο ίδιο, σ. 308.
66. Στο ίδιο, σ. 455.
67. Στο ίδιο, σ. 459.
68. Στο ίδιο, σ. 507.
69. *Για τον Νίκο Καρούζο*, σ. 184 (αναφ. από Β. Λαλιώτη).
70. Νίκος Καρούζος, *Τα Ποιήματα Β'*, σ. 417.

Αφιέρωμα στον Πασκάλ, 1940

Οι γιγάντιες μέγες, 1928

Στο κατώφλι της ελευθερίας, 1930